

za slovenski narod, je odklonil Osvobodilno fronto zaradi komunističnega vodstva.

7. Osvobodilni fronti, povezani z vodstvom vsejugoslovanskega odporiškega gibanja AVNOJ, je uspelo pridobiti priznanje in podporo velike antifašistične koalicije.

Manjka nam sintetičnih zgodovinskih del

Mag. Jurij
Perovšek

1. Zgodovinska distanca predstavlja eno izmed najpomembnejših spoznavnih resnic o naravi zgodovinske vede. Njen pomen je predvsem v tem, da raziskovalcu zgodovine omogoča neodvisnost, saj ga v pozitivnem pomenu osvobaja časa, ki ga sam neposredno živi, kajti v ta čas je objektivno vpet z različnimi idejnimi, družbenimi in političnimi vezmi. Te vezi pa ne morejo biti merilo zgodovinarjevega dela. Do časa, ki ga raziskuje, mora imeti svoboden in neobremenjen dostop, prost delovanja in učinkov obdobja, ki še ni postalo zgodovina, prost svojih in tujih strasti, prost zahtev in osebnega izkustva živih nosilcev zgodovinskega spomina ter vsakovrstnih sprotnih, zlasti političnih potreb, ki bi težile k prikrojevanju preteklosti po svojem okusu. Z nujno zgodovinsko distanco med obema časovnima obdobjema – tistim, v katerem zgodovinar živi, ter tistim, v katerega se kot raziskovalec pogloblja – je tak položaj v načelu metodološko dosežen. Zgodovinar se resnično ukvarja (samo) z zgodovino, medtem ko so vsi drugi dejavniki podrejeni njegovi intelektualni disciplini, odgovornosti in temeljnemu zgodovinarskemu vodilu videti samó tisto, *kar se je zgodilo, tako kakor se je zgodilo, in čemu se je zgodilo*. Ta položaj utrjuje še dejstvo, da je zgodovinarju zaradi večje dostopnosti in urejenosti virov in tudi že zgodovinopisnih dognanj šele po določeni časovni oddaljenosti omogočen tudi ustrezen raziskovalni pristop. Ker pa zgodovina ne obstaja samo v razmerju med zgodovinarjem in seboj, ampak je last tako dočerajšnje dobe kot tudi kolektivne zavesti, se potreba po kritični zgodovinarski distanci kaže tudi nasproti starejšim ali novejšim interpretacijam historičnega dogajanja in posameznih odločitev. Zgodovinska (in zgodovinarjeva) distanca je torej distanca do vsega, kar omejuje ali pa bi lahko omejevalo, da bi avtentično in samostojno spoznali zgodovino. Odnos med zgodovino in časom, ki ga avtor živi, ko jo piše, tako označujeta strokovna razgledanost in doslednost, ki sta tudi instrument njenega posredovanja sodobnosti, medtem ko pa se njeno približevanje (ali podobnost) avtorjevemu času lahko izraža prek istorodnih vprašanj, ki se pojavijo vsako v svojih zgodovinskih okoliščinah in vsako v svoji zgodovinski dobi.

2. Vprašanje o soodvisnosti med politiko in zgodovinskimi dogodki oziroma zgodovinskim dogajanjem je za razmišljujočega ter kritičnega iskalca in preverjevalca podobe sveta – bodisi tistega, ki je bil pred njim,

bodisi tistega, v katerem je sam – gotovo pomembno vprašanje, če želi imeti o svetu in času jasno, domišljeno vedenje. Vemo namreč, da do take soodvisnosti lahko tudi prihaja, če se v določenih razmerah želi politika polastiti zgodovine, jo prikrojiti, da bi tudi na njen račun utemeljevala in uveljavljala svojo vsebino, svoje politične zahteve in cilje, svojo strategijo in taktiko. Vendar pa je tu, v razmerju med politiko in zgodovino, slednja veliko močnejši dejavnik in vedno tudi zmaguje. Slej ko prej namreč vsaka politika tudi sama postane samo del zgodovine, izgubi svoj vpliv in svojo moč, in nasilje nad zgodovino oziroma njena zloraba, ki sta se morebiti dogajala, ne moreta ostati zakrita. To se najkasneje zgodi, ko nas od takega obdobja ali politike, ki bi si hotela podrediti preteklost, že ločuje zgodovinska distanca. Kot pa smo že ob prvem vprašanju dejali, prav ta distanca šele omogoča samostojno in strokovno spoznavati zgodovino. Zato vprašanje o soodvisnosti med politiko in zgodovino ne more odločujoče problematizirati zgodovinskega raziskovanja in še manj zgodovine same. Zgodovini in zgodovinopisju namreč nič in nihče – ne v dobrem in ne v slabem – ne more uiti, zgodovina postavlja vse na svoje in na pravo mesto, saj v končni posledici vzdrži pritisk vsake druge materialne, duhovne ali politične sile in živi nespremenjena, taka, kakršna je bila – z vsemi svojimi vzroki in posledicami neodvisno v svojem času, znotraj svojih zakonov in v okviru svojih gibalnih počel.

Glede na tak premislek vprašanja o soodvisnosti med politiko in zgodovinskim dogajanjem se zato zgodovina pred raziskovalcem razkriva v svoji neokrnjeni podobi, to pa je treba in jo je tudi moč celostno izrisovati. Pri tem seveda nastajajo različna »srečanja« z zgodovino, zlasti z njenimi še nepopisanimi ali spornimi stranmi, ki po historični obravnavi dodatno, z novimi poudarki in dograjenimi, včasih pa tudi drugačnimi ocenami osvetlijo zgodovinski razvoj. To je po mojem izkustvu najbolj pogostna oblika pri popravljanju zgodovinske »resnice«. Potreba po njenem pogostem in *ab ovo* popravljanju zato ni velika, je pa gotovo utemeljena in nujna, če konkretna raziskava pokaže, da je zgodovinski razvoj tekel drugače, kot pa so to menili poprej. V tem smislu zgodovina lahko ob istem dogajanju ponuja tudi več resnic, čeprav se zavzema za eno samo in tudi sama je tista, ena resnica. Toda to je univerzalna resnica, ki jo sestavljajo različne, bolj ali manj utemeljene, bolj ali manj popolne, bolj avtentične in manj avtentične resnice, ki stojijo na poti k zgodovinski resnici. Spoznanje in vrednotenje zgodovine in zgodovinske resnice zato temelji v odgovornem odnosu do zgodovine, v njenem pretehtanem preučevanju, v kritični zgodovinski metodi in – kar zadeva že napisano zgodovino – v njenem resnično kritičnem branju.

3. Slovenske zgodovine ne vidim in ne razumem kot posebej težavne, pa tudi kot nehvaležne ne. Slovenska zgodovina se lahko v globalnem pogledu razbira brez večjih naporov, saj so njene osnovne prvine dovolj prepoznavne. To je predvsem zgodovina ljudi, ki so bili vpeti v en ključen problem – trajno težnjo po lastni narodni, družbeni in politični identiteti. Ta težnja je tlela skozi ves slovenski zgodovinski razvoj, ki je bil predvsem fizičen, materialen in ni rojeval velikih, prelomnih političnih, kulturnih in ideoloških dejanj. Ta dejanja so spočenjali drugi, na Slovenskem pa so jih poznali le redki posamezniki oziroma pripadniki ožjih skupin, ki so jim potem dajali zaznavno slovensko različico. Pri Slovencih postanejo politika,

kultura in ideološkost vidni, dejal bi izvorni označevalci nacionalnega življenja šele v 19. stoletju, medtem ko so jih poprej ustvarjali v omejenem obsegu. Po narodnem preporodu in zlasti po letu 1848 pa pričnejo tudi Slovenci živeti politiko, kulturo in ideološkost, utemeljene v podedovani volji po narodnem obstoju in nadaljnjem razvoju. Politika in ideološkost se od tedaj dalje razvijata skladno z značilnostmi in znamenji konkretnega časa, v katerem sta v različnih obdobjih bili, in sta se razen v temeljnem slovenskem problemu – nacionalnem vprašanju – srečevali z istimi ali vsaj podobnimi vprašanji, s katerimi sta se srečevali politika in ideološkost tudi drugod. Ker pa sta bili slovenska politika in ideološkost venomer omejeni na ozek okvir, sta zato lahko tudi lažje nastopali kot vidnejši prvini slovenske zgodovine. Poleg tega sta si na tej osnovi privzeli tudi vidnejše poteze v slovenskem antropološkem značaju. Vendar pa slovenske zgodovine le ne moremo gledati skozi primat politike in ideologije. Njene glavne prvine so povezane z vitalnimi vprašanji slovenskega človeka, z njegovim socialnim položajem, z njegovo socialno dinamiko in seveda s problemom njegovega nacionalnega obstanka. Pri tem problemu pa so se Slovenci zelo uspešno oprli na kulturo in ji dali fizičen, materialen značaj. Slovenska zgodovina tako ni kaka posebna, nematerialna zgodovina ali celo zgodovina ekskluzivnih idej, in zaradi njih tudi ekskluzivnih političnih tem, pač pa je predsem zgodovina materialnega dogajanja; ta v metodološkem pogledu ne postavlja posebnih problemov – seveda, če odmislimo potrebo po nujnem raziskovanju v tujini, ki izhaja iz tega, da so bili Slovenci večino svojega doseganega zgodovinskega razvoja pod nadvlado drugih narodov in v lásti tujih držav.

4. Zgodovina kot stroka gotovo ni bila dovolj navzoča in vplivna v zavesti današnjega Slovenca, ovedati se je pričenjamo šele danes. Vendar pa je to ovedanje v sedanjem trenutku povezano bolj s pobudami ali pa tudi zahtevami po njeni »preiskovalni« vlogi, ki naj zadeva čas druge svetovne vojne na Slovenskem ter polpreteklo obdobje, širše zavedanje o zgodovini ter zgodovinopisju kot stroki pa je še vedno opazno v manjšem obsegu. Slovenci se še nismo srečali z zgodovino, čeprav je ravno ona pomemben del narodove zavesti in lahko gotovo prispeva svoj delež k novi slovenski nacionalni prebui. Delno je odgovorna za tako stanje seveda tudi stroka, saj razen redkih izjem – ni znala spodbuditi zanimanja zase in za vprašanja, katerim se po svoji naravi posveča. Toda s tem naš odgovor še ni popoln. Vedeti je namreč treba, da Slovenci v glavnem še vedno živijo fizično, materialno življenje, pri tem pa imajo humanistične discipline kvečjemu sekundaren vrednoten položaj. Glede te discipline pa je treba reči, da je med tistimi, ki so se zanje odločali ali pa jih humanistično področje izrazilo privlačni, zgodovina v glavnem nepriljučna veda, saj je zanimanje zanjo manjše v primerjavi s splošnejšimi, »izvirnejšimi«, bolj kozmopolitskimi vprašanji o umetnosti, kulturi, literaturi, filozofiji, človekovi biti ter njegovi psihosocialni in politični razgibanosti. To bi mogoče lahko razložili tudi z naravo zgodovinske vede, ki po eni strani ne dovoljuje abstraktnih teoretskih postopkov in različnega (ali celo poljubnega) izbiranja spoznavnih procesov, temveč zahteva dolgotrajno, zamudno, trdo in obsežno raziskovalno delo v arhivih in študijskih knjižnicah, po drugi pa terja najprej pripravljenost, nato pa tudi precejšnjo temeljitost pri branju zgodovinarskih del. Zaradi vseh teh vzrokov, ki se nato izražajo v ne-zgodovinski zavesti, lahko danes Slovenci v sebi še vedno pišejo in nosijo svojo lastno zgodovino

in svoj (ali pa tisti, kateremu so se priklonili) pogled na nacionalno zgodovino. Vendar je zgodovina kot veđa kos tako individualnim emocijam in posameznemu ali skupinskemu iracionalizmu. Zgodovinar se namreč v svojem delu nauči doumeti čas, nauči se kritično ravnati z njim in je – če je pravi zgodovinar – nujno osvobojen čustev in iracionalizma. Individualne emocije posameznikov in iracionalizem posameznih interesnih skupin ne morejo popravljati zgodovine, če pa jo, potem bo kvečjemu zgodovina popravila nje.

5. To je zagotovo dobro in umestno vprašanje, saj predstavlja pomanjkanje sintetičnih del nedvomno eno izmed velikih hib slovenskega zgodovinarstva. Vzrokov za to, da so se in da se slovenski zgodovinarji tako poredko odločajo za sintetične preglede nacionalne zgodovine, je več. Med prvimi – če se osredotočim na novejšo zgodovino – je gotovo to, da še vedno nimamo vseh najpomembnejših fundamentalnih raziskav. Mogoče se vzrok skriva tudi v vprašanju celovitega in suverena poznavanja slovenske zgodovinske problematike ali pa sploh v pomanjkanju volje in misli o potrebi po sintetičnem pregledu slovenske nacionalne zgodovine. Pri tem tudi ne moremo pozabiti na slovensko nacionalno naravo, ki se v zvezi z zastavljenim vprašanjem kaže v t. i. »vrtičkarstvu«, tj. v ljubosumni naravnosti, da lahko eno zgodovinsko temo obravnava samo en raziskovalec in da se tako tudi spodobi. Morda pa tudi ljubljanska historična šola predstavlja enega izmed vzrokov za nastali položaj. Še danes je med zgodovinarji namreč moč opaziti sorazmerno precej močno izražen »knjigovodski« pristop pri pisanju zgodovinske besedil, tj. pretirano in prehitro zadovoljevanje z podatkovno kvantiteto in golim, marsikdaj preobširnim navajanjem uporabljenih virov, pri tem pa se potrebo po oblikovanju sintetične ocene lahko tudi pozabi ali celo enostavno prezre. Besede o sintezi, kot najvišjem metodološkem načelu, ki je med ljubljanskimi in slovenskimi zgodovinarji kraljevala konec sedemdesetih in dobršen del osemdesetih let, danes skorajda ne slišimo več. Morda tudi zato ne, ker še ni zaživel niti načrt o kolektivnem delu, v katerem bi bil podan sintetični pregled zgodovine Slovencev 20. stoletja. Kdaj se bo sedanje stanje spremenilo, je težko napovedati, vsekakor pa bo pred tem še potrebno monografsko osvetliti predvsem gospodarsko in politično zgodovino druge polovice 19. stoletja in v času med obema vojnama, politično zgodovino druge svetovne vojne na Slovenskem in povojni razvoj.

6. Problem naroda je in je tudi vedno bil trajno navzoč v slovenskem zgodovinarstvu. Njegova taka, večinoma vodilna vloga v njem, povsem naravno in logično temelji v zgodovinskem položaju slovenskega naroda in se ji – tudi če bi to hoteli – ne bi mogli izogniti že zaradi živega, življenjsko pomembnega zanimanja za to vprašanje; to se kaže skozi slovenski zgodovinski razvoj vse od trenutka, ko so se Slovenci pričeli zavedati samih sebe, svoje kulturne, narodne, socialne in nato tudi politične lastnosti. Na problem malega naroda in njegovega obstoja seveda naletimo že pri preučevanju osnovne vrline slovenske zgodovine, tj. njenega fizičnega, materialnega dogajanja, saj ga je npr. izražala njegova šibka družbena moč, utemeljen je bil v raznolikem in razvejanem slovenskem društvenem, zlasti kulturnem in prosvetnem življenju, boleče pa se je kazal tudi v posledicah nevzdržnega socialnega položaja in življenjskih perspektiv, ki so v 19. in v prvih desetlet-

jih 20. stoletja zavirale rast slovenskega narodnega telesa in navedle desetisoče naših ljudi na pot brez povratka prek Atlantika in v evropske dežele. Na problem malega naroda sta v fizičnem pogledu še preveč dobro opomnili tudi obe svetovni vojni, prva, ki je zdesetkala slovenske fante in može, in druga, ki si je na Slovenskem žrtve izbrala še širše. Gotovo predstavljajo občutne, v dveh zaporednih generacijah nastale fizične izgube problem, ki precej izrazito zadeva zlasti vprašanje malega naroda. Pa tudi na drugem, izrazito idejnem in izrazito političnem področju slovenskega zgodovinskega razvoja, se je problem malega naroda jasno izražal. Lotevale so se ga socialna, gospodarska in politična publicistika, živel je v slovenski politiki, našel pa je celo enak naslov – »Problemi malega naroda« v delu enega izmed pomembnih analitikov slovenskega narodnega položaja, politika ter družbenega in političnega misleca, Albina Prepeluha-Abditusa. Problem naroda – malega naroda je tako sestavna prvina in vir slovenskega zgodovinskega raziskovanja. Njemu je lahko tudi eno izmed vodil, saj zgodovina soustvarja nacionalno zavest, narojenost v mali narod, ki je v nasprotju z velikimi venomer v boju za nacionalni obstoj in svobodo, pa terjaja, da se lastni narodni eksistencialni problem še toliko bolj pozna in razume skozi vso njegovo časovno razsežnost.

7. Slovenci smo v tem stoletju že dvakrat dosegli in utemeljili svojo lastno nacionalno državnost. Prvič z nacionalno samoodločbo leta 1918, tj. znotraj Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), samostojne državne skupnosti, ki je med 29. oktobrom in 1. decembrom 1918 z izjemo Prekmurja, Medjimurja, Bačke, Baranje in Banata obstajala na vsem jugoslovanskem delu bivše Avstro-Ogrske monarhije. To je bila država, prek katere so se habsburški Jugoslovani združili s Srbi v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je torej imela dve državi-predhodnici – Kraljevino Srbijo in Državo SHS. V Državi SHS je slovenski narod prvič dosegel lastno nacionalno suverenost, saj je samostojno odločal o vseh vprašanjih, ki pogojujejo neodvisnost samosvoje, nacionalne družbene enote. Slovenci so v Državi SHS imeli svojo Narodno vlado SHS v Ljubljani (prvo slovensko nacionalno vlado), v kateri so bili z izjemo za zunanje zadeve združeni vsi najvišji organi naredbodajne in izvršne oziroma upravne oblasti, ki jih ima država. Slovenska Narodna vlada je poleg svojega predsednika imela dvanajst upravnih oddelkov (poverjeništev) – poverjenišvo za notranje zadeve, za prehrano, za uk in bogočastje, za pravosodje, za socialno skrbstvo, za finance, za promet, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za poljedelstvo, za narodno obrambo in za zdravstvo. Tako je bila v Državi SHS utemeljena slovenska državnost, saj je imela Slovenija lastno državno oblast, ki jo je sčasoma pričela izvajati tudi na tistih področjih (vodenje zunanjih in vojaških zadev, odločanje o izvrševanju pravice do pomilostitve, razveljavljanje zakonov in imenovanje stopenj višjih uradnikov), ki so sprva bila v pristojnosti zagrebškega Narodnega Vijeća, vrhovnega organa oblasti v Državi SHS. Narodna vlada je posegala tudi na področje mednarodnega občevarjanja, njen obstoj pa so upoštevale celo nekatere evropske vlade pri razvijanju svojih diplomatskih odnosov. Poleg tega je v Sloveniji povsem samostojno vodila še vse vojaške zadeve in po svojih pristojnih organih (poverjeništvu za pravosodje in poverjeništvu za narodno obrambo) pomiločila osebe, ki so jih obsodili avstrijski pravosodni organi. Samostojno in po lastnem preudarku je razveljavila tudi nekatere najvišje pravne akte, ki so

jih izdali organi avstrijske državne uprave ter akte z najvišjo pravno močjo, katere je sprejela avstrijska državna oblast, prav tako pa je sama imenovala stopnje višjih uradnikov. S tem je v Sloveniji Narodna vlada izvrševala vso državno oblast, torej državno oblast iz svojih pristojnosti in iz pristojnosti Narodnega Vijeća. Ta praksa je nato bila v državnopravnem pogledu potrjena še s posebnim pravnim aktom (t. i. Naredbo o prehodni upravi), ki jc je v sporazumu z Narodnim Vijećem izdala Narodna vlada 21. novembra 1918. Ta akt je razglašal, da je za Slovenijo prenesena vloga Narodnega Vijeća kot nosilca vrhovne oblasti na slovensko Narodno vlado, in sicer tako, da je Narodno Vijeće prepustilo Narodni vladi svojo oblast za slovensko ozemlje. S tem je bila na slovenskem ozemlju Narodna vlada tudi v formalnem pogledu edina, popolna in pravno najvišja oblast, v kateri se je izražala slovenska državnost, dosežena novembra 1918.

Drugo dejanje, ki je vzpostavljalo slovensko državnost, pa se veže na zbor odposlancev slovenskega naroda, zbran med 1. in 3. oktobrom 1943 v Kočevju, ki je razglasil, da je slovenski narod končno veljavno stopil v krog suverenih narodov in da pri tem uveljavljanju svojih življenjskih pravic ravna v popolnem skladju z vsemi zgodovinskimi in naravnimi izrazi svojega duha ter demokratičnimi in osvobodilnimi težnjami človeštva. Ta razglasitev je temeljila v lastni vojaški in politični moči narodnega in osvobodilnega gibanja, ki ga je zbor v Kočevju predstavljal, nacionalna suverenost, ki se je s tem vzpostavljala, pa je bila priborjena in tako tudi stvarna. Obstajala je z gibanjem, ki jo je razglasilo in katero je tudi zagotavljalo s svojo oboroženo silo. To gibanje je bilo oblastno in vojaško dejavno na vsem slovenskem ozemlju ter je prodrlo tudi do skrajnih slovenskih etničnih mej – v Benečiji, Reziji in na Koroškem. Kočevski zbor pa je bil pomemben tudi zato, ker je poudaril pravico do nacionalne samoodločbe in na osnovi te pravice opredelil svoj odnos do drugih jugoslovanskih narodov in svoje gledanje na oblikovanje jugoslovanske države. Čudim se, da se Deklaracija o slovenski suverenosti iz leta 1990 opira samo na sebe in na današnji čas, ne pa tudi na zgodovino in se ne sklicuje (ali vsaj ne omenja) državotvorne volje in dejanj, ki so jih Slovenci v prvi polovici tega stoletja že dvakrat dokazali.

8. Ni neobičajno, če literarna zgodovina prehiteva zgodovino. Pri nas pa je do tega v večji meri prišlo, ker so v glavnem prav kultura, literatura in tudi literarna zgodovina predstavljali in predstavljajo tisti narodov čutni živec, ki pred politiko, pred ideologijo, pred znanostjo (zgodovino) zaznava narodove vitalne probleme in opozarja na prelomna vprašanja iz njegove zgodovine. To je tudi precej razumljivo, saj so se Slovenci v volji po svojem nacionalnem obstoju in v utemeljevanju svoje samobitnosti najprej oprli na kulturo, literaturo in literarno zgodovino, tj. na tista področja oziroma vedo, ki so bila močnejše in prej razvita kakor pa moderna slovenska historiografija. Zaradi tega je lahko literarna zgodovina prehitevala zgodovino. Mogoče jo je prehitevala tudi zato, ker vedno le ne obravnava zgodovinskih tem v skladu z vsemi zgodovinopisnimi načeli in metodo ter je tako lahko delavni proces tudi hitreje končan. Prav zaradi tega, ker se literarna zgodovina – zlasti v novejšem času – pri obravnavi zgodovinskih tem ni vedno strogo ravnala po zgodovinopisnih načelih in metodi, je lahko posamezna vprašanja obravnavala pred zgodovino, vendar jih je pri tem le bolj načela, ne pa že tudi historiografsko obdelala.

9. Ocene o zgrešenosti slovenske nacionalne samoodločbe leta 1918, tj. o zapustitvi avstro-ogrskega državnega okvira so v resnici bolj izraz voluntarizma kot pa posledica resnega in pretehtanega zgodovinskega premisleka. Zgodovinsko dejstvo namreč je, da sta večina slovenskega naroda in dejansko tudi vsa slovenska politika ob koncu prve svetovne vojne hotela in tudi izpeljala državnopravno ločitev slovenskega ozemlja od habsburške države v zavesti, da Slovence v tej državi ne čaka nič dobrega in da je v njej trajno ogrožen njihov nacionalni obstoj. Šlo je torej za dejanje nacionalne osvoboditve in politične osamosvojitve, saj je tedaj med Slovenci že dolgo živela želja po tem, da postanejo političen subjekt. Hkrati pa je šlo tudi za uresničitev jugoslovanskega zedinjenja, katero so pričakovali vsi v tedanji slovenski politiki, saj je bila misel o tem zedinjenju (in s tem tudi o hkratni razbremenitvi nemškega nacionalnega tlačenja) v njej v različnih oblikah že dolgo navzoča. Toda zaradi kasnejših slabih slovenskih izkušenj s prvo in drugo jugoslovansko državo *ex post*o negativno ocenjevati državno odcepitev slovenskih dežel od Avstro-Ogrske monarhije 29. oktobra 1918 je povsem nezgodovinsko ravnanje. To pomeni izgubiti zgodovinsko distanco, ali še bolje, zgodovinsko presojo ter z očmi in interesi drugega časa, drugih problemov in drugačnih vzročnih povezav soditi konkretno odločitev, ki jo lahko razumemo in vrednotimo le po zgodovinskem položaju in perspektivah, na osnovi katerih so se tedaj Slovenci odločili tako, kakor so se. Menim, da morebitna ponovna celostna razčlenitev zgodovinskega dogajanja in položaja slovenskega naroda med prvo svetovno vojno ne more prinesiti drugačne ocene slovenske odločitve leta 1918, kakor je – in sicer kot edina stvarna – sedaj uveljavljena v slovenskem zgodovinopisju.

10. Ne moremo ocenjevati, da je bil razvoj Slovencev v prvi jugoslovanski državi povsem slab. Res so z vstopom v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev izgubili nacionalno suverenost in državnost in sta jim s tem srbski hegemonizem in srbski kraljevski karadjordjevičevski dvor brezobzirno in cinično odvzela temeljno pridobitev, ki so jo dosegli na poti v jugoslovansko skupnost. Vendar je bil položaj Slovencev v prvi Jugoslaviji zanje še vedno sorazmerno ugoden. V tej državi so predstavljali vidnejši politični faktor, saj so po svojih politikih sodelovali v vrsti jugoslovanskih vlad, jim predsedovali (dr. Anton Korošec) in so torej dejansko bili vključeni v oblikovanje državne politike. To je bil zanje povsem nov položaj, povsem drugačen npr. od tistega, v katerem so bili Slovenci, ki so pripadli Italiji, ali pa tisti, ki so ostali v avstrijski državi. Omeniti velja, da lahko prvo jugoslovansko državo razumemo tudi kot čas, v katerem so po nemški nadvladi Slovenci globlje zadihali z lastnimi pljuči – s svojo Univerzo, pospešenim kulturnim razvojem in relativno boljšim gospodarskim položajem. Imeli so večjo samozavest kakor pred tem, toda vsemu temu navkljub so se znova znašli v položaju neenakopravnega, zatiranega in gospodarsko izkoriščanega naroda. Tako je prva jugoslovanska država za Slovence v bistvu predstavljala novo razvojno stopnjo v njihovih trajnih in utemeljenih prizadevanjih, da bi dosegli (in obdržali) svojo nacionalno, politično in gospodarsko enakopravnost ter samostojnost.

Na vprašanje, zakaj imamo tako malo historičnih biografij pomembnih politikov (in kar nekaj jih je, ki bi si jo zaslužili), vidim odgovor v razvoju slovenskega zgodovinopisja. Dolgo časa je namenjala pozornost srednjeveški problematiki, nato pa se je – zopet za daljše obdobje – ravnalo po t. i.

sociološkem pristopu. Med tem je precejšen del svojih energij posvetilo tudi revolucionarnim prizadevanjem in zgodovinskemu dogajanju, ki je imelo masoven značaj. To pa so vse bili tisti dejavniki, ki niso spodbujali antropološkega gledanja na zgodovinski razvoj in skorajda niso rojevali historičnih biografij. (Izjemo v zadnjih dobrih dvajsetih letih pomenijo le historične biografije Alenke Nedog o Tonetu Tomšiču, Braneta Reispa o Janezu Vajkardu Valvazorju in Jožka Pirca o Alešu Ušeničniku. – Pripominjam, da avtor zadnje živi in dela v Rimu). Slovensko zgodovinopisje se ni razvijalo tako večstransko in večplastno kot zgodovinopisje drugje, precej let pa je bilo – kar se zastavljenega vprašanja tiče – tudi zavrto, saj kdo pa bi pričakoval, da bi bil npr. v letih 1945–1970 in še tudi kasneje samoumevno finančno podprt in nato tudi brez nevšečnosti in kritičkih zapletov sprejet izid obsežnih historičnih biografij tako pomembnih ali pa odločujočih političnih mož, kot so to bili Janez Evangelist Krek, dr. Anton Korošec, škof Anton Bonaventura Jeglič in dr. Ivan Šušteršič?

11. Narodnoosvobodilni boj je nedvomno veliko dejanje slovenske narodne samozavesti, predstavljal je njegovo moralno utemeljeno samooznanje, saj kateri okupirani in na smrt obsojeni narod nima pravice upreti se in z orožjem v roki dokazati svoje vitalne moči? Hkrati je bil to tudi nastop proti zgodovinskim tlačiteljem slovenskega naroda, nemštvu in italijanstvu, torej dejanje, za katero so Slovenci že vedeli, zakaj so se zanj odločili, če so se hoteli vzpostaviti kot suveren narod in za narod, kateremu gre enakovredno mesto v podobi sveta. Zato vidim narodnoosvobodilni boj predvsem kot vprašanje slovenstva, vprašanje, ki se ga je ta boj upal in ga je tudi reševal nasproti nemškoitalijanskemu kolosu in Slovence že pred pol stoletja pripeljal v Evropo, v tisto Evropo, ki se je gradila na osnovi boja proti fašizmu in v okviru svetovne koalicije protihitlerjevskih sil. Dvomi o utemeljenosti ali celo upravičenosti narodnoosvobodilnega boja ni ne pravično in tudi ne smotno, saj naroda, ki bi mislil, da sta mu narodnoosvobodilna odločitev in narodnoosvobodilno dejanje prinesla nesrečo, ne čaka obetavna prihodnost: sam si bo izpodnesel osnove, v katerih si je utemeljil suverenost, lahko pa to storé tudi drugi. Poleg tega je vprašljiva tudi volja takega naroda po njegovi svobodi, če bi se odrekal dejanj, ki so mu to svobodo enkrat že dala.

Vendar pa je imela druga svetovna vojna na Slovenskem še eno značilnost. Še preden je katerikoli Slovenec proti komurkoli dvignil orožje, se je namreč v letu 1941 – še ne mesec dni zatem, ko je slovenski narod postal fašistični plen – razdelila slovenska politična volja na dve različni smeri. Ena je 26. aprila ustanovila Protiimperialistično fronto (Osvobodilno fronto) z namenom organizirati slovenski protiokupatorski upor, druga pa je 3. maja z vdanostno brzojavko B. Mussoliniju pozdravila priključitev t. i. Ljubljanske pokrajine (Dolenjske in Notranjske) k Italiji, se 8. junija Mussoliniju v Rimu še poklonila, dan kasneje pa tudi dobila od Pija XII. papeški blagoslov. Ti različni volji, ena za upor in druga, ki je pristajala na priklon okupatorju, sta nato označevali dogajanje in odnose med Slovenci v drugi svetovni vojni. Pri tem se moramo zavedati, da druga svetovna vojna ni nastala sama iz sebe, marveč je bila plod obdobja pred njo, bila je posledica časa totalitarnih ideologij, časa nestrpnih in časa nestrpnosti, in vsak udeleženec v njej je bil s tem časom in njegovo različno vsebino zaznamovan. Zato se je moral vsakdo odločiti med ideologijo in politiko ter konkretnim

zgodovinskim položajem, v katerega je bil postavljen slovenski narod z okupacijo in razkosanjem svojega ozemlja. Moral se je odločiti, ne da bi bili pred tem Slovenci še imeli čas po evolutivni poti in v mirnem procesu razrešiti vsa glavna idejna, politična in svetovnonazorska trenja med seboj in to storiti tako, da ne bi bil ogrožen splošni narodov interes. Toda tega časa niso imeli in različne slovenske politične skupine so v vojno stopile s svojimi strastmi, svojimi načrti, svojimi strahovi in s svojim sovraštvom. Če je bilo nasprotovanje dela Slovencev tistim, po najnovejših ugotovitvah niti 1000 članom KPS tako močno, da so povsem odklonili dejanje Osvobodilne fronte (v kateri je resda imela KPS najvidnejšo vlogo), in če so pri tem tudi zanemarili možnost, da bi lahko sami organizirali narodni osvobodilni upor – potem je jasno, da so se v dilemi med politiko in ideologijo ter tedanjim slovenskim narodnim položajem, v pomanjkanju narodnega stališča odločili za prvi dve. Obe so tudi vojaško in politično udejanili, toda to jim je omogočila šele priklonitev okupatorju, to jim je omogočila njihova izenačitev s tisto politično voljo, ki je imela kolaboracionistični znak.

Slovenski kolaboracionisti so svojo dejansko nalogo in vlogo, ki so jo imeli v okviru okupatorske vojaškopolitične strategije – boju proti NOV in POS ter Osvobodilni fronti zagovarjali in utemeljevali z bojem proti komunizmu oziroma izvajanju boljševidne revolucije. Toda temeljni vzgib in dejavnost narodnoosvobodilnega gibanja in večine njegovih pripadnikov je bil boj za osvoboditev in združitve vseh Slovencev, to in ne boljševidna revolucija je bilo osnovno vodilo slovenske partizanske vojske. In četudi sta se ob Osvobodilni fronti in v Osvobodilni fronti zaradi kominternovsko privzgojenega bonapartizma pri vodstvu KPS v vojnem času pričela krepiti njena vloga in vpliv, to še ne pomeni, da je bil slovenski narodni in osvobodilni boj, boj za boljševidem. Bil je boj proti vsem tistim, ki so ogrožali slovensko narodno osvoboditev, ogrožali pa so jo tudi slovenski kolaboracionisti, ki so zaradi svojega ideološkega in političnega ekskluzivizma pristali v taboru okupatorskih sil. Kolikor in ko se je NOV in POS vojaško spopadala z njimi, kolikor in ko je prihajalo do medsebojnih likvidacij in posameznih dejavnosti v okviru obveščevalnih služb na obeh straneh, se je narodnoosvobodilni boj prepletal tudi z državljansko vojno. Toda ta vojna je potekala v funkciji okupatorjevega boja s slovensko partizansko vojsko in slovenskim osvobodilnim gibanjem, s tem pa ni imela narave klasične državljanske vojne, kot jo je npr. imela španska državljanska vojna. (Čista državljanska vojna bi npr. bila, če bi politične sile, ki so organizirale domobranstvo, usmerile to vojsko v spopad z okupatorjem, pri tem pa bi jim skočila v hrbet slovenska partizanska vojska z željo, da sama osvoji povojno oblast zato, da bi lahko npr. neovirano boljševidizirala Slovenijo). Slovenski osvobodilni boj ničesar ne izgubi, če ugotovimo, da se je na zgoraj omenjeni način prepletal tudi z državljansko vojno, saj je bil to še vedno osvobodilni boj; obžalujemo pa lahko le to, da je do tega prepletanja sploh prišlo. Toda pri tem je treba povedati še eno: to prepletanje se je javljalo v glavnem zgolj v Ljubljanski pokrajini, deloma pa z letom 1944 še na Gorenjskem (zlasti na levem bregu Save) in na manjšem delu Primorske, kjer pa domobranstvo praviloma ni imelo večje odmevnosti. Zato ne moremo mériti celotne Slovenije in Slovenije v vseh vojnih letih z vprašanjem državljanske vojne. Na Slovenskem je med drugo svetovno vojno prevladala odločitev za narodnoosvobodilni boj. Ta je uresničil vse zastavljene cilje, izbojeval priključitev Primorske k narodni matici in se končal

maja 1945. Kasnejši družbeni in politični razvoj ne zadeva narodne in osvobodilne odločitve ter narodnega in osvobodilnega boja Slovencev med drugo svetovno vojno. To velja tudi za neusmiljeni pobojni pobjoj domobrancev, za katerega postaja očitno, da je o njem mimo vseh odločil in ga tudi izvedel le ozek krog ljudi.

Ob koncu odgovora na zastavljeno vprašanje pa bi dejal še naslednje: v zadnjem času postajata razmišljanje in razpravljanje o tem vprašanju vse bolj ideološko in politično obremenjena z nezgodovinskim gledanjem, sofizmom in zagovarjanjem vnaprej postavljenih premis. Očitno še ni nastopil čas, ko bi se lahko iz primerne zgodovinske distance odgovorilo na to vprašanje. Sliši se tudi, da je zgodovinopisje doslej služilo le enemu gledanju na medvojno dogajanje in da so zato njegova dognanja, ki zadevajo vojno obdobje, lahko tudi znanstveno sporna. V današnjem času novega voluntarizma in prevrednotenja vseh vrednot zato prihaja tudi do postavljanja antitez tezam, ki jih je zgodovinopisje doslej zapisalo o drugi svetovni vojni na Slovenskem. Vendar s takim, mehanskim načinom ni možno spoznavati zgodovinske resnice. Potrebna je sinteza, ta pa bo zagotovo prišla.